

بررسی تأثیر نقش نماز بر شخصیت جوانان

(نمونه مورد بررسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد)^۱

دکتر حسین احمدی^۲

حسن احمدی‌ازغندی^۳

چکیده:

هدف این تحقیق بررسی تأثیر نقش نماز بر شخصیت جوانان می‌باشد. این مطالعه به صورت پیمایشی و با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای در بین ۴۱۰ نفر از دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مشهد در نیمسال دوم سال تحصیلی ۱۳۹۰-۱۳۸۹ با پرسشنامه‌ای خوداجرا انجام شده است. برای روایی پرسشنامه از روایی صوری و برای پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است که ضریب آلفای کرونباخ سؤالات تحقیق (۰/۸۱۱) می‌باشد. در این پژوهش سازه نقش نماز با سؤالات محقق ساخته و سازه شخصیت با معرف‌های «برون‌گرایی، اعتمادبه‌نفس، روابط اجتماعی، رفتارهای پسندیده، رفتارهای باثبات، بینش، بهنجاری شخصیت، وظیفه‌شناسی، پشتکار و جدیت و تصمیم‌گیری» با پرسشنامه‌ای محقق ساخته اندازه‌گیری شده است. برای تحلیل داده‌ها از ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون چندمتغیره استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که نماز بر شخصیت جوانان نقش مؤثر و تأثیر مثبت دارد. همچنین نماز بر بعضی از مؤلفه‌های شخصیت از جمله «روابط اجتماعی، رفتارهای پسندیده، بینش، بهنجاری شخصیت، وظیفه‌شناسی، پشتکار و جدیت و تصمیم‌گیری» هم تأثیر مثبت دارد. تحلیل رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد قدرت تبیین مدل رگرسیون ۰/۲۲۱ می‌باشد. به این معنا که ۲۲ درصد تغییرات شخصیت بر اساس متغیرهای مدل و ۷۸ درصد باقی‌مانده با سایر متغیرهای خارج از مدل تبیین می‌گردد که متغیر رفتار بهنجار، بیشترین تأثیر را از نقش نماز داشته است.

کلید واژه: نمازخواندن، شخصیت، برون‌گرایی، اعتمادبه‌نفس، وظیفه‌شناسی، پشتکار و جدیت.

۱- تاریخ وصول: ۹۰/۸/۱ تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۱/۲۰

۲- استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد Hussein.ahmari@gmail.com

۳- کارشناس ارشد رشته جامعه‌شناسی و کارمند دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد Ahmadi_h_2005@yahoo.com

۱- مقدمه

دین وجه اصلی امتیاز بشر است. تاکنون هیچ حیوانی نشانه‌ای از وجود حیات دینی بروز نداده- است و یا هیچ کاری نکرده‌است که بتوان آن را به عنوان تمهیدی برای زندگی پس از مرگ او به حساب آورد. بر عکس در تاریخ بشر هیچ قبیله‌ای را نمی‌توان یافت که به گونه‌ای دین نداشته باشد. اسلام برنامه سالم‌سازی است، این سلامت در سایه تسلیم در برابر مشیت الهی و اجرای دستورات و قوانین حیات‌بخش او به‌دست می‌آید، بنابراین بدیهی است که همه قوانین، مقررات و برنامه‌های اسلام، راه را برای آرامش خیال و سلامت روان انسان و تحقق خلیفه الله بودن او، هموار و آماده می‌سازد. از این دیدگاه در بین تمام برنامه‌ها و قوانین اسلام، نماز از جایگاه والایی برخوردار است و در آیات مختلف، مستقیماً به نقش آن در آرام‌سازی درون، شفا بخشی قلب و شادابی روح و روان اشاره شده- است. از جمله در سوره طه آیه ۱۴ (اقم الصوه لذکری) و سوره رعد آیه ۲۸ (الا بذکرالله تطمئن القلوب). به‌علاوه مطالعاتی که تاکنون انجام گرفته نیز نشان داده‌اند که مذهب نقش بسیار مؤثری در ارتقاء سلامت روان دارد.

نماز لفظ و واژه‌ای است که در متون دینی ما به‌عنوان «صلاه» از آن یاد شده و دارای معانی متعددی بوده که یکی از آن معانی همین عمل مخصوصی است که به نام «نماز» در دین اسلام تشریح شده است. نماز امری است الهی که تحقق آن همانند سایر امور دارای ظاهر و باطن است که در متون دینی به هر دو جهت آن اشارت شده‌است. تصویر ظاهری نماز همان است که با اعمال مخصوص انجام گیرد و حفظ آن نیز فرض و واجب است اما روح و باطن نماز عبارت‌است از: اخلاص، حضور قلب، ذکر خداوند و تعظیم در مقابل او، امید و دلبستگی به ذات ربوبی، اعتماد و رکون به وجود سرمدی و محو شدن در مقابل ذات یکتایی که در مقابل عظمت و جلالت او قیام نموده‌است.

بر هیچ اهل علمی پوشیده نیست که در شکل‌گیری شخصیت هر فرد، مقطع جوانی از جایگاه خاص و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شاید بتوان گفت که ثبات شخصیت هر انسانی در این سنین آغاز و به هر نحوی که شکل گیرد غالباً به همان صورت قوام یافته و تثبیت می‌گردد و به همین دلیل در روایات بر اهمیت و برتری این مقطع سنی تأکیدات زیادی شده و نیز روانشناسان این دوره را حیات مجدد انسان نامیده‌اند. حضرت محمد(ص) در تکریم و احترام به جوانان فرمودند: «فضیلت و برتری جوان عابد که از آغاز جوانی خدا را عبادت کند بر پیری که وقت پیری مشغول عبادت گردد چون فضیلت پیغمبران است بر سایر مردم» و در جای دیگر با اشاره به ارزش جوانی می‌فرماید: اغنم شبابک قبل هرمک. «جوانیتان را قبل از فرارسیدن پیری غنیمت و قدر بدانید». بنابراین از منظر علم و دین، در تمام عمر و طول حیات انسانی هیچ برهه‌ای مهمتر از دوره نوجوانی و جوانی نیست. یکی از روانشناسان معروف غربی بنام دکتر «مای لی» در اهمیت این دوره از عمر آدمی چنین می‌گوید: «در

نوجوانی مسأله شخصیت و هویت با شدت تمام از نو وارد میدان می‌شود پس نوجوانی و جوانی یکی از مراحل و مراتب بارور هستی است که طی آن ساخت‌های قطعی شخصیت و هویت بزرگسال تثبیت شده یا دوباره مطرح می‌گردند.

با تمهید مقدمات و مطالبی که ذکر شد می‌توان گفت که فلسفه همه عبادات دینی در این نکته معطوف است که متأثرترین قشر یعنی جوانان را مؤثرترین قشر در اجتماع انسانی قرار دهد. چون احساس به یک تکیه‌گاه محکم و امنیت و آرامش در پناه آن تنها عنصری است که می‌تواند به جوان اعتماد و اطمینان بخشیده و او را از اضطرابات درونی و تشویشات ذهنی رها سازد. اینکه در انسان تمایلات و گرایشاتی وجود دارد که او را متوجهی به اهدافی می‌سازد و می‌خواهد به دستیابی با آن اهداف، خود را تسکین و اطمینان ببخشد که نشانه آن است چنین ملجائی باید وجود داشته باشد. چون اقتضای حکمت بالغه الهی این است که هیچ نیازی را بدون پاسخ نگذارد. اگر انسان احساس عطش و گرسنگی می‌کند باید آب و طعامی باشد تا رفع تشنگی و گرسنگی نماید. حال باید دید که چه عواملی اضطراب او را رفع می‌کنند و چه دارویی برای او شفابخش است و کدام طیب به درد او عالم می‌باشد؟ تردیدی نیست که روح و حقیقت تعالیم دین به نیازهای روحی و گرایشات غریزی و فطری او برگشت می‌کند و با جزم و یقین می‌توان گفت که هیچ یک از دستورات دین بی ارتباط با تکامل انسانی او نیست. «جان و جوهر پاسخ اسلامی به دنیای متجدد، در جهات دینی و معنوی و فکری زندگی بشر نهفته است. همین جهات است که کردار بشر و نحوه تلقی او را از جهان پیرامون رقم می‌زند.

شخصیت یعنی «مجموعه‌ای از رفتار و شیوه‌های تفکر شخص در زندگی روزمره که با ویژگی‌های بی‌همتای بودن، ثبات (پایداری) و قابلیت پیش‌بینی» مشخص می‌شود. پژوهشگران پنج بعد اساسی برای شخصیت هر انسان در نظر می‌گیرند. مدارک و شواهد بسیاری برای درستی این نظریه ظرف ۵۰ سال گذشته ارائه شده است. پژوهش در این زمینه ابتدا توسط فیسک (۱۹۴۹) آغاز شد و سپس از طریق پژوهشگران دیگری چون نورمن (۱۹۶۷)، اسمیت (۱۹۶۷)، گلدبرگ (۱۹۸۱) و مک‌کرا و کاستا (۱۹۸۷) توسعه یافت.

این پنج بعد، رده‌های گسترده خصیصه‌های شخصیت را تشکیل می‌دهند. با وجودی که مقالات بسیار زیادی در تأیید و پشتیبانی از این مدل پنج‌بعدی برای شخصیت وجود دارد، اما پژوهشگران بر سر نام دقیقی برای این ابعاد، اتفاق نظر ندارند. این پنج رده معمولاً با اسامی زیر عنوان می‌شوند:

۱-۱- **برون‌گرایی:** این خصیصه شامل ویژگی‌هایی از قبیل تحریک‌پذیری، مردم‌آمیزی (میل به برقراری روابط بین فردی)، پرحرفی، اعتماد به نفس و ابراز هیجانات و احساسات به مقدار زیاد، می‌باشد.

۱-۲- خوشایندی (مقبولیت): این بعد شخصیت شامل ویژگی‌هایی از قبیل اعتماد، نوع دوستی، احترام به خواست‌ها و نیازهای دیگران، مهربانی، محبت و سایر رفتارهای پسندیده اجتماعی می‌باشد.

۱-۳- وظیفه‌شناسی (وجدان): ویژگی‌های متداول این بعد شخصیت شامل سطح بالای تفکر، به همراه کنترل مناسب واکنش‌ها و نیز رفتارهای هدفمند می‌باشد. کسانی که این بعد از شخصیت‌شان برجسته باشد، اهل سازماندهی و پرداختن به جزئیات کارها هستند.

۱-۴- تهیج‌پذیری: کسانی که این ویژگی در آنها برجسته باشد، از نظر هیجانی بی‌ثبات، مضطرب، دمدمی مزاج، خجالتی و افسرده هستند.

۱-۵- آزاداندیشی: این خصیصه شامل ویژگی‌هایی از قبیل تخیل و بینش است و کسانی که این بعد شخصیت در آنها قوی باشد معمولاً دارای علائق متنوعی می‌باشند.
این تحقیق با هدف تعیین تأثیر نقش نماز در شخصیت، در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مشهد انجام شده‌است و در صدد پاسخگویی به این سؤالها است که نماز چه تأثیری در شخصیت دانشجویان می‌گذارد؟ میزان اهمیت به نماز در بین دانشجویان چقدر است؟ ویژگی‌های شخصیتی دانشجویان نمازگزار با دانشجویانی که نماز نمی‌خوانند چگونه است؟

۲- اهداف تحقیق

۲-۱- هدف اصلی:

- تبیین تأثیر نقش نماز در شخصیت دانشجویان.

۲-۲- اهداف فرعی:

- تبیین تأثیر نقش نماز در برون‌گرایی شخصیت دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در اعتماد به نفس دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در روابط اجتماعی دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در رفتارهای پسندیده دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در رفتارهای باثبات دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در بهنجار بودن دانشجویان.

- تبیین تأثیر نقش نماز در بینش دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در وظیفه شناسی دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در تصمیم گیری دانشجویان.
- تبیین تأثیر نقش نماز در پشتکار و جدیت دانشجویان.

۳- پیشینه و مبانی نظری تحقیق

احمدی و امیری (۱۳۸۱)، در تحقیقی به بررسی پاره‌ای از ویژگی‌های شخصیتی، خانوادگی و آموزشی دانش‌آموزان نمازگزار پسر دوره راهنمایی منطقه جی شهر اصفهان پرداخته‌اند. جامعه تحقیق شامل کلیه دانش‌آموزان پایه اول تا سوم راهنمایی پسرانه منطقه جی در سال تحصیلی ۸۰-۷۹ می‌باشد که نمونه آماری به صورت تصادفی چند مرحله‌ای به تعداد ۱۴۰ نفر از جامعه آماری مورد نظر انتخاب گردیده‌اند. تحقیق حاضر به روش توصیفی-پیمایشی انجام شده است و از روش آماری تحلیل واریانس، آزمون Z، آزمون t و ضریب همبستگی پیرسون استفاده گردیده است. بنابر یافته‌های این تحقیق دانش‌آموزانی که گرایش به نماز دارند، از میزان اعتماد به نفس و کنترل درونی بالا و هیجان خواهی کمی برخوردارند.

بناکار و نیکویی (۱۳۸۰)، به بررسی نگرش دانشجویان دانشکده علوم پزشکی فسا نسبت به اثر بخشی نماز پرداخته‌اند. پژوهش حاضر مطالعه‌ای است توصیفی- پایه‌ای، که روش نمونه‌گیری آن به صورت غیرتصادفی است. ابزار گردآوری داده‌ها یک پرسشنامه دوقسمتی می‌باشد که در اختیار ۱۰۲ نفر از دانشجویان دختر و پسر غیر بومی ساکن در خوابگاه‌های دانشجویی گذاشته شده که پس از تکمیل، نگرش آنها مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌های این پژوهش با توجه به محاسبات آماری و نمودارهای به‌دست‌آمده مبین آن است که تمامی نمونه‌ها با توجه به سؤالات پرسشنامه در حیطه‌های نه‌گانه نگرش خود را نسبت به اثربخشی نماز مثبت اعلام داشته‌اند. قرآن کریم در بیش از ۱۲۰ آیه در سوره‌های مختلف درباره نماز، آداب، فضایل و اثرات آن نکات گوناگونی را متذکر شده که منجر به اثرات مثبت و فراوانی در نمازگزار می‌شود. نتایج این پژوهش مبین آن است که نمونه‌های مورد پژوهش نگرش خود را نسبت به اثربخشی نماز در حیطه‌های اعتقادی، مذهبی و بهداشت روانی در حد بالا، در حیطه‌های اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی در حد متوسط و در حیطه‌های تحصیلی، اقتصادی و جسمانی در حد پایین نسبت به سه حیطه اولیه اعلام داشته‌اند.

محتشمی‌پور (۱۳۸۲)، بررسی رابطه نماز با میزان افسردگی در دانشجویان دانشکده پیراپزشکی و بهداشت دانشگاه علوم پزشکی مشهد را انجام داده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد میانگین نمره افسردگی در کسانی که نگرش مثبت نسبت به نماز داشته‌اند، آنها که هر روز و مرتب نماز می‌خوانند و

کسانی که نگرش آنها نسبت به خود، فردی مذهبی است و کسانی که به اوقات نماز در مساجد و انجام تکالیف دینی اهمیت می‌دهند به طور معناداری پایین‌تر است ($P < 0.05$). البته بین نمازخواندن با نخواندن و میزان افسردگی رابطه وجود داشت اما از نظر آماری معنادار نبود. همچنین گرایش نسبت به نماز در بین خانم‌ها نسبت به آقایان به طور معناداری بیشتر بود. نمازخواندن و اهمیت دادن به سایر مستحبات موجب کاهش میانگین نمره افسردگی می‌شود، پژوهشگران پیشنهاد می‌کنند برای برخورداری از فواید جسمی و روحی-روانی نماز در کاهش و رفع افسردگی نسبت به ترویج فرهنگ نماز و اقامه نماز در دانشگاه‌ها و جامعه اقدامات مؤثرتری انجام گیرد.

حاج باقری (۱۳۷۹)، در تحقیقی به آثار مطلوب نماز در بهداشت روان دانشگاه علوم پزشکی کاشان پرداخته است. انسان در خلال زندگی روزمره لحظه به لحظه با استرس و فشارهای گوناگون مواجه می‌شود که تدریجاً قوای روحی و جسمی وی را کاسته و زمینه را برای بیماری‌های خطرناک روانی و جسمی فراهم می‌سازد. برقراری ارتباط با منبع و سرچشمه هستی و استمداد از او به ترمیم قوای روحی انسان کمک نموده و باعث تسکین بسیاری از گرفتاری‌ها و رنجوری‌های روحی-روانی می‌گردد، از این رو برقراری ارتباط با خدا را برای انسان همانند آب و اکسیژن ضروری دانسته‌اند، نماز از جمله راه‌های ذکر و یاد خدا و بهترین راه حضور در محضر او و ارتباط با منشاء هستی است. نماز که سرود یکتاپرستی و زمزمه دلنشین فضیلت و پاکی و تمرین وظیفه‌شناسی در درگاه خداوند است صرف‌نظر از جنبه عبادی، دارای آثار بسیار مثبت روحی است و اقامه صحیح آن اگر همراه با حضور قلب و تفهیم باشد تأثیر به‌سزایی در کاستن و زدودن اضطراب و استرس روانی، هماهنگ کردن قوای روحی، استنباط خاطر، از میان بردن کبر و غرور، ایجاد انضباط، تمرکز حواس و حضور ذهن و ایجاد آرامش باطن و اطمینان قلب دارد. امروزه از روش‌های مختلف، همچون آرام‌سازی، حساسیت‌زدائی و... برای کاهش تنش و اضطراب و حتی برای درمان امراض جسمی مانند آسم و فشارخون و... استفاده می‌شود که همگی آنها در نماز وجود داشته و به بهترین وجهی از طریق آن قابل حصول است و دانشمندان علوم جدید نیز مکرراً به آثار مفید این عبادت عظیم اسلامی در بهداشت و سلامت جسمی اعتراف می‌نمایند. طهماسبی‌پور و کمانگیری (۱۳۷۵)، ضمن تحقیقی که در زمینه بررسی ارتباط نگرش مذهبی با میزان اضطراب، افسردگی و سلامت روان گروهی از بیماران تهران به‌عمل آوردند، به این نتیجه رسیدند که نگرش مذهبی با دو مقوله اضطراب و افسردگی همبستگی منفی و با سلامت روان همبستگی منفی و با سلامت روانی همبستگی مثبت دارد.

بیرشک و همکاران (۱۳۸۰)، به بررسی رابطه تنیدگی، افسردگی و اضطراب از یک سو و مذهب از سوی دیگر پرداختند. نتایج نشان داد که بین مذهبی بودن و اضطراب رابطه منفی وجود دارد. پژوهش جمالی (۱۳۸۱)، با موضوع بررسی رابطه بین نگرش مذهبی، احساس معنا بخش بودن

زندگی و سلامت روان در دانشجویان نشان داد که بین نگرش مذهبی و سلامت روان همبستگی مثبتی وجود دارد.

نتایج پژوهش استوارد و جو^۱(۱۹۹۸)، در مورد ۱۲۱ دانشجو نشان داد که روحیه مذهبی به صورت چشمگیری با سلامت روان و سازگاری در ارتباط است و افرادی که خود را بیش از همه مذهبی می‌دانند از دیگران سازگارترند و بالاترین عملکرد تحصیلی را دارند.

نتایج تحقیق واتسون و همکاران^۲(۱۹۹۴)، این فرضیه ایس را که اظهار می‌داشت، دینداربودن میزان ناسازگاری را افزایش می‌دهد تأیید نکرد. آنها با نمونه‌ای متشکل از ۳۵۱ آزمودنی به این نتیجه رسیدند که افراد دارای جهت‌گیری مذهبی درونی از نظر شناختی منطقی‌تر هستند، سازش‌یافتگی بیشتری برخوردارند.

نتایج پژوهشی که توسط یانگ و همکاران^۳(۲۰۰۰)، بر روی ۳۰۳ نفر از فارغ‌التحصیلان رشته های روانشناسی صورت گرفت نشان داد که معنویت به عنوان یک سازه، نقش مهمی بر سازگاری روان‌شناختی دارد و می‌توان از آن در کار بالینی با مراجعین کمک گرفت.

اسکلودرمن و همکاران^۴(۲۰۰۵)، در پژوهشی که بر روی ۱۶۰ دانشجوی مرد و ۲۸۳ دانشجوی زن یکی از دانشکده‌های کانادا صورت گرفت نشان دادند که تعهد مذهبی با سازگاری در بین مردان و زنان دانشجو همبستگی بسیار بالایی دارد.

مکنالتی و دیگران^۵(۲۰۰۴)، در پژوهش خود نشان دادند که دین تأثیر قابل ملاحظه‌ای در سازگاری افراد دارد و از آن می‌توان در کار بالینی با مراجعینی که خواهان روان‌درمانی معنوی هستند استفاده کرد. جانسون^۶(۲۰۰۴)، بیان می‌کند باورهای دینی نقش عمده‌ای در سلامت روان و سازگاری افراد دارد.

نتایج مطالعه ناوارا و جیمز^۷(۲۰۰۵)، نشان داد افرادی که در مقیاس جهت‌گیری مذهبی بیرونی نمرات بالاتری را کسب کرده بودند استرس بیشتری داشتند ولی افراد که نمرات بالایی در جهت‌گیری مذهبی درونی داشتند، استرس کمتری را نشان می‌دادند.

برگین و همکاران^۱(۱۹۹۸)، با فراتحلیل ۲۴ مقاله پژوهشی به بررسی رابطه بین مذهب با سلامت روانی پرداختند و نشان دادند که بین مذهب و سلامت روانی رابطه مثبت وجود دارد. بدین‌معنا افرادی

1- Steward, R. J. Joe

2- Watson, D. L. & Tharp, R. G.

3- Young, J. S. et al

4- Sluderman

5- McNulty, K. et al

6- Johnson, M. A.

7- Navara, G.S. James, S

که معتقدند مذهب در ذرات آنها ریشه دارد، در مقایسه با افرادی که جهت‌گیری مذهبی بیرونی دارند، یعنی مذهب را وسیله‌ای برای دستیابی به چیزهای دیگر می‌دانند، سلامت روانی مثبت‌تری دارند.

۴- نظریه‌های مهم شخصیت

۴-۱- نظریه‌های بیولوژیک

رویکردهای بیولوژیک، عوامل ژنتیکی را مسؤول شخصیت می‌شناسند. پژوهش‌هایی که بر روی وراثت به عمل آمده، وجود ارتباط بین عوامل ژنتیکی و ویژگی‌های شخصیتی را نشان می‌دهد. یکی از معروف‌ترین نظریه‌پردازان بیولوژیک، هانس آیزنک است که بین جنبه‌های شخصیتی و فرآیندهای بیولوژیک ارتباط برقرار کرد. برای مثال، آیزنک چنین عنوان کرد که افراد درون‌گرا دارای تحریک مغزی بالایی هستند و این امر آنها را به سوی اجتناب از تحریک هدایت می‌کند. از سوی دیگر، آیزنک عقیده داشت که برون‌گراها دارای تحریک مغزی کمی هستند و این امر باعث می‌شود که به دنبال تجربیات تحریکی بروند.

۴-۲- نظریه‌های رفتاری

نظریه‌های رفتاری، شخصیت، را حاصل تعامل بین فرد و محیط می‌دانند. نظریه‌پردازان رفتاری، به مطالعه رفتارهای قابل مشاهده و اندازه‌پذیر می‌پردازند و نظریه‌هایی که افکار و احساسات درونی را به حساب می‌آورند، رد می‌کنند. اسکینر و آلبرت بندورا از جمله نظریه‌پردازان رفتاری هستند.

۴-۳- نظریه‌های روان‌پوشی

نظریه‌های روان‌پوشی شخصیت، به شدت تحت تأثیر کارهای زیگموند فروید است و بر تأثیر ذهن ناهشیار (ناخودآگاه) و تجربیات کودکی بر روی شخصیت تأکید دارد. نظریه‌های روان‌پوشی شامل «نظریه مرحله روانی-جنسی» فروید و «مراحل رشد روانی-اجتماعی اریکسون» است. فروید عقیده داشت که سه مؤلفه سازنده شخصیت عبارتند از نهاد، خود و فراخود. نهاد، مسؤول کلیه نیازها و امیال است در حالی که فراخود، مسؤول اخلاقیات و ایده‌آل‌ها می‌باشد و خود، بین درخواست‌های نهاد، فراخود و واقعیت در نوسان است. اریکسون عقیده داشت که شخصیت در طی یک سری از مراحل پیشرفت می‌کند و در هر مرحله برخی تناقض‌ها بروز می‌کند. موفقیت در هر مرحله به غلبه موفقیت‌آمیز بر این تناقض‌ها بستگی دارد.

۴-۴- نظریه‌های انسان‌گرایانه

نظریه‌های انسان‌گرایانه بر اهمیت اراده آزاد و تجربیات فردی در رشد شخصیت تأکید دارد. این نظریه پردازان بر مفهوم خود-شکوفایی که نیازی فطری برای رشد شخصی است تأکید می‌نمایند. از جمله این نظریه‌پردازان می‌توان به کارل راجرز و آبراهام مزلو اشاره کرد.

۴-۵- نظریه ویژگی‌های شخصیت

نظریه ویژگی‌های شخصیت یکی از مهمترین محدوده‌های نظری در مطالعه شخصیت است. براساس این نظریه، شخصیت افراد از خصوصیات و صفات گسترده‌ای ترکیب یافته است. برای مثال، در نظر بگیرید که خودتان چگونه شخصیت یک دوست نزدیکتان را توصیف می‌کنید. به احتمال زیاد، از تعدادی از ویژگی‌های او مانند اجتماعی‌بودن، مهربانی و خونسردی نام می‌برید. منظور از «ویژگی» یک خصوصیت نسبتاً پایدار است که باعث می‌شود افراد به شیوه‌های خاصی رفتار کنند. نظریه ویژگی‌های شخصیت بر خلاف سایر نظریه‌های شخصیت مانند نظریه‌های روان‌کاوانه و انسان-گرایانه، بر تفاوت‌های بین افراد تمرکز دارد. ترکیب و تعامل ویژگی‌های مختلف است که شخصیت یک فرد را تشکیل می‌دهد و این برای هر شخص، یگانه و منحصر به فرد است. نظریه ویژگی‌های شخصیت بر تعیین و اندازه‌گیری این خصوصیات فردی شخصیت تمرکز دارد.

۴-۵-۱- ارزیابی نظریه ویژگی‌های شخصیت

با وجودی که اغلب روان‌شناسان قبول دارند که می‌توان مردم را بر حسب ویژگی‌های شخصیتی-شان توصیف کرد اما نظریه‌پردازان همچنان به بحث در مورد تعداد ویژگی‌های اصلی سازنده شخصیت انسان ادامه می‌دهند. در حالی که نظریه ویژگی‌های شخصیت دارای واقع‌بینی‌هایی است که برخی دیگر از نظریه‌های شخصیت (مانند نظریه روان‌کاوانه شخصیت فروید) فاقد آن هستند، اما دارای نقاط ضعفی نیز هست. برخی از متداول‌ترین انتقاداتی که به نظریه ویژگی‌های شخصیت می‌شود بر این واقعیت تمرکز دارد که ویژگی‌ها غالباً پیش‌بینی‌های ضعیفی برای رفتار هستند. مثلاً در حالی که یک فرد ممکن است امتیاز بالایی در ارزیابی یک ویژگی خاص به دست آورد اما او شاید همیشه و تحت هر شرایطی، به همان شیوه رفتار نکند. مشکل دیگر این است که نظریه ویژگی‌های شخصیت مشخص نمی‌سازد که چگونه و چرا تفاوت‌های شخصیتی افراد شکل می‌گیرد یا پدید می‌آید.

۴-۶- نظریه مک‌کری و کوستا

شخصیت را در امتداد پنج بعد یا پنج عامل اصلی شامل نوروزگرایی، برون‌گرایی، انعطاف‌پذیری،

دلپذیر بودن و با وجدان بودن توصیف کردند. نوروزگرایی به تمایل برای تجربه اضطراب، تنش، خودخوری، خصومت، کم رویی، تفکر غیرمنطقی، افسردگی و عزت‌نفس پایین اطلاق می‌شود. برون‌گرایی به تمایل برای مثبت‌بودن، قاطعیت، تحرک، مهربانی و اجتماعی‌بودن گفته می‌شود. انعطاف‌پذیری عبارت است از تمایل به کنجکاوی، هنرنمایی، خردورزی، با وجدان‌بودن، روشنفکری و نوآوری و همسازی به تمایل برای گذشت، مهربانی، سخاوتمندی، اعتمادورزی، همدلی، فرمانبرداری، فداکاری و وفاداری اطلاق می‌شود. با وجدان بودن عبارت‌است از تمایل به سازماندهی، کارآمدی، قابلیت اعتماد، خویشتنداری، پیشرفت‌گرایی، منطق‌گرایی و تعمق.

۴-۷- نظریه گوردون آلپورت

در سال ۱۹۳۶، گوردون آلپورت، روان‌شناس، متوجه شد که تنها در یک فرهنگ لغات انگلیسی، بیش از ۴۰۰۰ واژه برای توصیف ویژگی‌های مختلف شخصیت وجود دارد. او این ویژگی‌ها را در سه سطح رده بندی نمود:

۴-۷-۱- ویژگی‌های اصلی

ویژگی‌هایی که بر کل زندگی فرد غالب است، تا جایی که آن شخص معمولاً به خاطر این ویژگی‌ها شناخته می‌شود. در واقع، شنیدن نام فرد، این ویژگی‌ها را به ذهن شنونده متبادر می‌کند. برای درک بهتر است این موضوع، عبارت‌هایی نظیر فرویدی، ماکیاولی، دون ژوان، مسیح‌گونه و ... را در نظر آورید. به نظر آلپورت، ویژگی‌های اصلی نادرند و در طول زندگی ساخته می‌شوند.

۴-۷-۲- ویژگی‌های مرکزی

خصیصه‌های عمومی که پایه‌های اصلی شخصیت را شکل می‌دهند. این ویژگی‌های مرکزی، هر چند به نفوذ و اقتدار ویژگی‌های اصلی نیستند، اما خصیصه‌های عمده‌ای هستند که ممکن است برای توصیف یک فرد دیگر به کار آیند. عبارت‌هایی چون هوشمند، امین، کمرو و مضطرب نمونه‌هایی از ویژگی‌های مرکزی هستند.

۴-۷-۳- ویژگی‌های ثانویه

ویژگی‌هایی که گاهی به نگرش‌ها یا اولویت‌ها مربوطند و غالباً تنها در وضعیت‌های خاص یا تحت شرایط خاص پدیدار می‌شوند. به عنوان نمونه می‌توان به مضطرب‌شدن به هنگام صحبت در میان جمع یا بی‌صبری در هنگام انتظار در صف اشاره کرد.

۴-۸- پرسشنامه ۱۶ عامل شخصیت ریموند کاتل

ریموند کاتل، یکی از نظریه‌پردازان ویژگی‌های شخصیت، تعداد ویژگی‌های اصلی شخصیت را از بیش از ۴۰۰۰ مورد که در لیست اولیه آلپورت وجود داشت به ۱۷۱ مورد تقلیل داد. او این کار را عمدتاً از طریق حذف ویژگی‌های غیرمتداول و ترکیب خصوصیات مشترک انجام داد. کاتل سپس نمونه بزرگی از افراد را برای این ۱۷۱ ویژگی مختلف مورد ارزیابی قرار داد. وی آنگاه با استفاده از یک روش آماری به نام «تحلیل عوامل»، ویژگی‌های نزدیک‌به‌هم را معین کرد و سرانجام لیست خود را به تنها ۱۶ ویژگی شخصیت کاهش داد. به گفته کاتل، این ۱۶ ویژگی، منبع و منشأ شخصیت تمام انسان‌ها می‌باشند. او همچنین یکی از پرکاربردترین آزمون‌های ارزیابی شخصیت به نام پرسشنامه ۱۶ عامل شخصیت را طراحی کرد.

۴-۹- سه بعد شخصیت آیزنک

هانس آیزنک، روانشناس انگلیسی، مدلی برای شخصیت بر پایه تنها سه ویژگی عمومی بنا کرد:

۴-۹-۱- درون‌گرایی/برون‌گرایی

درون‌گرایی مستلزم جهت‌دهی توجه و تمرکز بر روی تجربیات درونی است در حالی که برون‌گرایی به تمرکز و توجه بر سایر مردم و محیط ارتباط دارد. بنابراین، یک فرد درون‌گرا معمولاً فردی ساکت و خوددار است و یک فرد برون‌گرا بیشتر خونگرم و اجتماعی.

۴-۹-۲- تهییج‌پذیری/پایداری هیجانی

این بعد از نظریه ویژگی‌های شخصیت آیزنک به دمدمی مزاجی در مقابل خونسردی و آرامی مربوط است. فرد تهییج‌پذیر، زود ناراحت یا هیجان‌زده می‌شود در حالی که منظور از پایداری هیجانی یعنی از نظر هیجانی، ثابت و یکنواخت باقی ماندن.

۴-۹-۳- روان‌پریشی‌گرایی

آیزنک بعداً پس از مطالعه افرادی که از بیماری روانی رنج می‌بردند، بعد دیگری از شخصیت را به نظریه خود افزود. او این بعد را روان‌پریشی‌گرایی نامید. کسانی که این ویژگی در آنها برجسته است در برخورد با واقعیت‌ها مشکل دارند و معمولاً جامعه ستیز، مخالف، غیرهمدل و عوام فریب هستند.

۴-۱۰- نظریه پنج عامل شخصیت

نظریه‌های کاتل و آیزنک موضوع پژوهش‌های بسیاری قرار گرفته است و برخی از نظریه‌پردازان

عقیده دارند که کاتل بر روی تعداد زیادی ویژگی تمرکز کرده است و آیزنک بر روی تعداد کمی. در نتیجه یک نظریه جدید ویژگی‌های شخصیت به نام نظریه پنج عامل شکل گرفت. این مدل پنج عامل شخصیت نشانگر پنج ویژگی اصلی است که در تعامل با یکدیگر، شخصیت انسان را شکل می‌دهند. با وجودی که پژوهشگران غالباً با یکدیگر بر روی نامگذاری دقیق این ابعاد اختلاف نظر دارند اما ابتدا توسط فیسک (۱۹۴۹) آغاز شد و سپس از طریق پژوهشگران دیگری چون نورمن (۱۹۶۷)، اسمیت (۱۹۶۷)، گلدبرگ (۱۹۸۱) و مک‌کرا و کاستا (۱۹۸۷) توسعه یافت.

۴-۱۰-۱- برون‌گرایی

این خصیصه شامل ویژگی‌هایی از قبیل تحریک‌پذیری، مردم‌آمیزی (میل به برقراری روابط بین‌فردی)، پرحرفی، اعتماد به نفس و ابراز هیجانات و احساسات به مقدار زیاد، می‌باشد.

۴-۱۰-۲- خوشایندی (مقبولیت)

این بعد شخصیت شامل ویژگی‌هایی از قبیل اعتماد، نوع دوستی، احترام به خواست‌ها و نیازهای دیگران، مهربانی، محبت و سایر رفتارهای پسندیده اجتماعی می‌باشد.

۴-۱۰-۳- وظیفه‌شناسی (وجدان)

ویژگی‌های متداول این بعد شخصیت شامل سطح بالای تفکر، به همراه کنترل مناسب واکنش‌ها و نیز رفتارهای هدفمند می‌باشد. کسانی که این بعد از شخصیت‌شان برجسته باشد، اهل سازماندهی و پرداختن به جزئیات کارها هستند.

۴-۱۰-۴- تهییج‌پذیری

کسانی که این ویژگی در آنها برجسته باشد، از نظر هیجانی بی‌ثبات، مضطرب، دمدمی‌مزاج، خجالتی و افسرده هستند.

۴-۱۰-۵- آزاداندیشی

این خصیصه شامل ویژگی‌هایی از قبیل تخیل و بینش است و کسانی که این بعد شخصیت در آنها قوی باشد معمولاً دارای علائق متنوعی می‌باشند.

این ابعاد نشانگر زمینه‌های گسترده شخصیت انسان هستند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که خصیصه‌هایی که در یک گروه قرار دارند معمولاً در بسیاری از افراد با همدیگر و به صورت توأم وجود دارند. برای مثال، افرادی که مردم‌آمیز هستند و میل زیادی به برقراری روابط بین‌فردی دارند، معمولاً پرحرف

هم هستند. با وجود این، گاهی اوقات هم این ویژگی‌ها با هم وجود ندارند. شخصیت انسان بسیار پیچیده و متنوع است و هر فرد ممکن است رفتارهایی متناسب با چند بعد از ابعاد فوق از خود نشان دهد.

۵- چارچوب نظری مورد استفاده

در این تحقیق، پس از بررسی نظریه‌های محققان مختلف در خصوص شخصیت، به نظر می‌رسد، نظریه پنج عامل شخصیت که توسط فیسک آغاز شد و توسط دیگران توسعه یافت، ارتباط بیشتری با موضوع پژوهش دارند. به این دلیل که، اندیشمندان این نظریه، تعریفی کارکردی از شخصیت ارائه کرده‌اند و پنج عاملی که ذکر کرده‌اند (برون‌گرایی، خوشایندی، وظیفه‌شناسی، تهیج‌پذیری و آزاداندیشی) هر کدام با توجه به ویژگی‌هایی که دارند تحت تأثیر نماز خواندن قرار می‌گیرند و نماز به‌عنوان یک عامل دینی و معنوی در این متغیرها می‌تواند تأثیرگذار باشد. عامل برون‌گرایی بیشتر بر اعتماد به نفس، ارتباط و روابط اجتماعی گسترده با سایرین یا به طور کلی تعامل سازنده و مناسب، عامل خوشایندی بیشتر بر مقبولیت و رفتارهای پسندیده، عامل وظیفه‌شناسی بیشتر بر تصمیم‌گیری درست، وجدان در کار، عامل تهیج‌پذیری بیشتر بر رفتارهای با ثبات، رعایت هنجارهای اجتماعی و عدم انحرافات اجتماعی و عامل آزاداندیشی بیشتر بر بینش و قدرت تفکر افراد تأکید می‌کنند که با توجه به توضیحاتی که در بخش مفاهیم و نظریه‌ها بیان شد نماز خواندن این عوامل را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۶- فرضیات تحقیق

۶-۱- فرضیه اصلی

- بین نماز خواندن و شخصیت جوانان رابطه وجود دارد.

۶-۲- فرضیه‌های فرعی

- بین نماز خواندن و برون‌گرایی شخصیت جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نماز خواندن و اعتماد به نفس جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نماز خواندن و روابط اجتماعی جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نماز خواندن و رفتارهای پسندیده جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نماز خواندن و رفتارهای با ثبات جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نماز خواندن و بهنجار بودن جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نماز خواندن و شخصیت آزاد اندیش (بینش) جوانان رابطه وجود دارد.

- بین نمازخواندن و وظیفه شناسی جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نمازخواندن و تصمیم‌گیری جوانان رابطه وجود دارد.
- بین نمازخواندن و پشتکار وجدیت جوانان رابطه وجود دارد.

۷- روش تحقیق

روش تحقیق حاضر، پیمایشی و از نظر زمانی مقطعی است و از نوع مطالعات پهنانگر و کاربردی محسوب می‌شود. جامعه آماری این پژوهش شامل «کلیه دانشجویان مشغول به تحصیل در دانشگاه آزاد اسلامی مشهد در سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۹۰ می‌باشد». دانشگاه آزاد اسلامی مشهد در حال حاضر دارای دانشکده‌های فنی و مهندسی، علوم پایه، علوم پزشکی، حقوق و علوم سیاسی، حسابداری و مدیریت، الهیات و معارف اسلامی، هنر و معماری، پیراپزشکی، و مجتمع آموزشی گلپهار با ۲۵۴۴۹ دانشجو می‌باشد. حجم نمونه تحقیق از طریق فرمول کوکران که بر این اساس حجم نمونه متناسب با جامعه آماری ۴۱۰ نفر دانشجو انتخاب گردیده است. شیوه نمونه‌گیری در این تحقیق بر اساس نمونه‌گیری طبقه‌ای است.

۸- متغیرها، تعریف نظری و عملیاتی

متغیر وابسته در تحقیق حاضر «شخصیت» دانشجویان می‌باشد که با شاخص‌های «برون‌گرایی، اعتماد به نفس، روابط اجتماعی، رفتارهای پسندیده، وظیفه‌شناسی، تصمیم‌گیری، رفتارهای باثبات، بینش جوانان، پشتکار وجدیت، رفتار بهنجار» سنجیده شده‌است و متغیر مستقل تحقیق «نقش نماز» می‌باشد.

متغیرهای زمینه‌ای تحقیق عبارت‌است از «جنسیت، سن، رشته، سال و مقطع تحصیلی، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال و محل سکونت دانشجویان».

۹- ابزار، روایی و پایایی

ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه می‌باشد. در این تحقیق از روایی محتوایی^۱ یا صوری^۲ استفاده شده‌است و برای پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مهمترین روش مقایسه‌ای رتبه‌ای (ترتیبی) می‌باشد. لازم به ذکر است که ضریب آلفای کرونباخ سؤالات این تحقیق (۰/۸۱۱) می‌باشد.

۱۰- روش‌های آماری مورد استفاده

در این پژوهش در بخش توصیفی از جداول دو بعدی و آماره‌های میانگین، میانه، واریانس و

انحراف معیار استفاده شده است و در بخش تحلیلی نیز متناسب با سطوح سنجش متغیرها از آزمون‌های آماری ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شده است.

۱۱- یافته‌ها و نتایج تحقیق

متغیرهای زمینه‌ای (سیمای پاسخگویان) نشانگر آن است که ۵۴ درصد پاسخگویان را زن و ۴۶ درصد مرد می‌باشند. میانگین سنی پاسخگویان ۲۳/۷ سال می‌باشد. در نمونه مورد بررسی ۷۰ درصد پاسخگویان مجرد و ۳۰ درصد متأهل می‌باشند.

همچنین ۶۹ درصد پاسخگویان بدون شغل و ۳۱ درصد دارای شغل موقت یا دائم می‌باشند. ۸۰ درصد پاسخگویان ساکن شهر مشهد و ۲۰ درصد ساکن شهرها و روستاهای دیگر می‌باشند و بیشتر پاسخگویان (۷۲ درصد) آنها در مقطع کارشناسی مشغول به تحصیل می‌باشند.

همان‌طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌کنید بیشتر پاسخگویان (۸۱ درصد) فریضه نماز را به جا می‌آورند. یا به طور کلی نماز می‌خوانند و (۱۹ درصد) اصلاً نماز نمی‌خوانند.

جدول شماره ۱- توزیع فراوانی نمونه مورد بررسی بر اساس نماز خواندن

درصد فراوانی	فراوانی	پاسخ به گویه
۸۱	۳۳۲	نماز می‌خوانند
۱۹	۷۸	نماز نمی‌خوانند
۱۰۰	۴۱۰	جمع کل

جدول شماره ۲- توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس وضعیت به جا آوردن فریضه نماز

پاسخ به گویه	نماز خواندن اول وقت	مرتب نماز خواندن	شُرکت در نماز جماعت
	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۱۲/۳	۱۲/۳	۲/۱
زیاد	۲۰/۴	۲۰/۴	۱۰
متوسط	۴۹/۲	۴۹/۲	۲۶/۷
کم	۱۲/۶	۱۲/۶	۳۰
خیلی کم	۵/۴	۵/۴	۳۱/۲
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
میانگین	۳/۲	۳/۵	۲/۲

(بالاترین بازه میانگین عدد ۵ و پایین ترین عدد ۱)

بر اساس داده‌های جدول شماره ۲ که مربوط به آن دسته از پاسخگویانی است که نماز می‌خوانند: ۱- بیشتر آنها حدود (۵۲/۵ درصد) در حد زیاد و خیلی زیاد، حدود (۳۴/۸ درصد) در حد متوسط و حدود (۱۲/۶ درصد) در حد کم و خیلی کم نمازهای یومیه خود را مرتب می‌خوانند. میانگین نمره در این متغیر (۳/۵)، در حد متوسط و بالا می‌باشد.

- ۲- بیشتر آنها حدود (۴۹/۲ درصد) در حد متوسط، حدود (۳۲/۷ درصد) در حد زیاد و خیلی زیاد و حدود (۱۸ درصد) در حد کم و خیلی کم نمازهای یومیه خود را اول وقت می‌خوانند. میانگین نمره در این متغیر (۳/۲)، در حد متوسط می‌باشد.
- ۳- بیشتر آنها حدود (۳۱/۲ درصد) هیچ‌وقت در نماز جماعت شرکت نمی‌کنند، حدود (۳۰ درصد) به ندرت شرکت می‌کنند، حدود (۲۶/۷ درصد) گاهی اوقات شرکت می‌کنند، حدود (۱۰ درصد) بیشتر اوقات شرکت می‌کنند و حدود (۲/۱ درصد) همیشه شرکت می‌کنند. میانگین نمره در این متغیر (۲/۲)، در حد پایین می‌باشد.

جدول شماره ۳- توزیع فراوانی نمونه مورد بررسی بر اساس وضعیت شخصیت

وضعیت شخصیت پاسخگویان	فراوانی	درصد فراوانی
بینابین	۱۳۱	۳۲
مطلوب	۲۶۴	۶۴/۴
عالی	۱۵	۳/۷
جمع کل	۴۱۰	۱۰۰
میانگین		۳/۷
بالاترین بازه میانگین عدد ۵ و پایین ترین عدد ۱		

جدول شماره ۳ وضعیت شخصیت پاسخگویان را نشان می‌دهد (نحوه به دست آوردن وضعیت شخصیت دانشجویان از محاسبه میانگین شاخص‌های برون‌گرایی شخصیت، اعتماد به نفس، روابط اجتماعی، رفتارهای پسندیده، رفتارهای باثبات، بهنجار بودن، آزاد اندیشی، وظیفه‌شناسی، تصمیم‌گیری و پشتکار و جدیت بدست آمده است).

بر این اساس وضعیت شخصیت بیشتر پاسخگویان ۳۲ درصد در حد بینابین، ۶۴/۴ درصد در حد مطلوب و ۳/۷ درصد در حد عالی می‌باشد. میانگین میزان شخصیت پاسخگویان ۳/۷ می‌باشد که حکایت از میزان شخصیت در حد بالا را دارد.

جدول شماره ۴ نشانگر میزان ابعاد شخصیت در بین پاسخگویان می‌باشد. بر این اساس:

- میزان برون‌گرایی شخصیت بیشتر پاسخگویان ۵۳/۴ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، حدود ۴۵/۹ درصد در حد متوسط و ۰/۷ درصد در حد کم و خیلی کم می‌باشد. میانگین میزان برون‌گرایی شخصیت دانشجویان ۳/۵ در حد متوسط و بیشتر می‌باشد.
- میزان اعتماد به نفس بیشتر پاسخگویان ۴۸/۸ درصد در حد متوسط، ۴۰/۲ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد و ۱۱ درصد در حد کم و خیلی کم می‌باشد.
- میانگین میزان اعتماد به نفس دانشجویان ۳/۴ می‌باشد که حکایت از میزان اعتماد به نفس دانشجویان در حد متوسط و بالاتر می‌باشد.

- میزان روابط اجتماعی بیشتر پاسخگویان ۶۶ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، ۳۷/۸ درصد در حد متوسط و حدود ۱/۲ درصد در حد کم می‌باشد.
- میانگین میزان روابط اجتماعی دانشجویان ۳/۷ می‌باشد که حکایت از میزان روابط اجتماعی دانشجویان در حد متوسط و بالاتر است.
- میزان بعد رفتارهای پسندیده بیشتر پاسخگویان ۸۰/۲ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، ۱۸/۳ درصد در حد متوسط و ۱/۵ درصد در حد کم و خیلی کم می‌باشد.
- میانگین میزان رفتارهای پسندیده دانشجویان ۴ می‌باشد که حکایت از میزان رفتارهای پسندیده دانشجویان در حد بالا را دارد.
- میزان رفتارهای باثبات بیشتر پاسخگویان ۴۹ درصد در حد متوسط، ۳۸ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد و ۱۲/۹ درصد در حد کم می‌باشد.
- میانگین میزان رفتارهای باثبات دانشجویان ۳/۳ می‌باشد که حکایت از میزان رفتارهای باثبات دانشجویان در حد متوسط را دارد.
- میزان شخصیت بهنجار بیشتر پاسخگویان ۴۶/۶ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، ۴۱/۵ درصد در حد متوسط و ۱۲ درصد در حد کم و خیلی کم می‌باشد.
- میانگین میزان شخصیت بهنجار دانشجویان در این تحقیق ۳/۵ می‌باشد که حکایت از میزان شخصیت بهنجار دانشجویان در حد متوسط و بالاتر را دارد.
- میزان بینش بیشتر پاسخگویان ۶۳/۹ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، ۲۳/۹ درصد در حد متوسط و ۲/۲ درصد در حد کم و خیلی کم می‌باشد.
- میانگین میزان بینش دانشجویان در این تحقیق ۳/۸ می‌باشد که حکایت از بینش دانشجویان در حد بالا را دارد.
- میزان وظیفه‌شناسی بیشتر پاسخگویان ۷۷/۵ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، ۲۲/۲ درصد در حد متوسط و ۰/۲ درصد در حد کم می‌باشد.
- میانگین میزان وظیفه‌شناسی (۳/۸)، در حد بالا می‌باشد.
- میزان پشتکار و جدیت بیشتر پاسخگویان ۵۱ درصد در حد متوسط، ۴۲/۲ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد و ۶/۸ درصد در حد کم و خیلی کم می‌باشد.
- میانگین میزان پشتکار و جدیت دانشجویان (۳/۵)، در حد متوسط و بالاتر می‌باشد.
- میزان تصمیم‌گیری بیشتر پاسخگویان ۸۱/۹ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد، ۱۶/۶ درصد در حد متوسط و ۱/۵ درصد کم و خیلی کم می‌باشد.
- میانگین میزان تصمیم‌گیری ۴ و در حد بالا می‌باشد.

جدول شماره ۴- توزیع فراوانی نمونه مورد بررسی بر اساس ابعاد شخصیت

اسخ به گویه	برون‌گرایی	اعتماد به نفس	روابط اجتماعی	رفتارهای پسندیده	بیش	رفتارهای بازن	ناهنجاری	تصمیم‌گیری	پشتکار و جدیت	وظیفه‌شناسی
	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد
خیلی زیاد	۰	۰	۰	۰/۵	۰	۰	۰/۵	۰	۱/۲	۰
زیاد	۰/۷	۱۱	۱/۲	۱	۲/۲	۱۲/۹	۱۱/۵	۱/۵	۵/۶	۰/۲
متوسط	۴۵/۹	۴۸/۸	۳۷/۸	۱۸/۳	۳۳/۹	۴۹	۴۱/۵	۱۶/۶	۵۱	۲۲/۲
کم	۵۰	۳۵/۶	۵۵/۴	۶۰/۲	۵۷/۸	۳۳/۹	۳۹/۸	۶۰/۷	۶۳/۳	۶۶/۸
خیلی کم	۳/۴	۴/۶	۵/۶	۲۰	۶/۱	۴/۱	۶/۸	۲۱/۲	۵/۹	۱۰/۷
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
میانگین	۳/۵	۳/۴	۳/۷	۴	۳/۸	۳/۳	۳/۵	۴	۳/۵	۳/۸

(بالاترین بازه میانگین عدد ۵ و پایین‌ترین عدد ۱)

جدول شماره ۵ نشانگر میانگین ابعاد شخصیت در بین دانشجویانی می‌باشد که نماز می‌خوانند یا اینکه نماز نمی‌خوانند. به طور کلی دانشجویانی که نماز می‌خوانند ویژگی‌های ابعاد شخصیتی مطلوب-تری از کسانی که نماز نمی‌خوانند دارند. در جدول فوق بالاترین بازه میانگین عدد ۵ و پایین‌ترین عدد ۱ تعریف گردیده است. در بین ابعاد شخصیت، دانشجویانی که نماز می‌خوانند بهنجار، رفتارهای پسندیده، وظیفه‌شناسی و پشتکار و جدیت مطلوب‌تری از کسانی که نماز نمی‌خوانند دارند.

جدول ۵- میانگین ابعاد شخصیت در بین دانشجویانی که نماز می‌خوانند یا نمی‌خوانند

ابعاد شخصیت	نماز می‌خوانند	نماز نمی‌خوانند	جمع کل
شخصیت برون‌گرا	۳/۵	۳/۶	۳/۶
رفتارهای پسندیده	۴	۳/۷	۳/۹
بیش	۳/۷	۳/۵	۳/۷
اعتماد به نفس	۳/۳	۳/۴	۳/۳
روابط اجتماعی	۳/۷	۳/۶	۳/۶
رفتارهای بازنات	۳/۳	۳/۲	۳/۳
شخصیت بهنجار	۳/۵	۲/۸	۳/۴
پشتکار و جدیت	۳/۴	۳/۲	۳/۴
تصمیم‌گیری	۴	۴	۴
وظیفه‌شناسی	۴/۲	۴	۴/۱

۱۲- رابطه متغیر مستقل با متغیر زمینه‌ای

۱۲-۱- دانشکده محل تحصیل

بر اساس یافته‌های تحقیق در بین پاسخگویان، دانشجویان دانشکده‌های پزشکی و پیراپزشکی و حقوق و علوم سیاسی نسبت به سایر دانشکده‌ها درصد بیشتری نماز می‌خوانند و این درصد در

دانشکده معماری و هنر نسبت به سایر دانشکده‌ها پایین‌تر می‌باشد. لازم به ذکر از بین دانشجویانی که در دانشکده‌های مختلف نماز می‌خوانند، دانشجویان دانشکده علوم پایه و فنی و مهندسی نسبت به سایر دانشکده‌ها بیشتر نماز خود را مرتب و اول وقت می‌خوانند. همچنین دانشجویان دانشکده فنی و مهندسی و پزشکی و پیراپزشکی نسبت به سایر دانشکده‌ها بیشتر نماز خود را به صورت جماعت می‌خوانند.

۱۲-۲- سال تحصیلی

هرچه به سنوات تحصیلی دانشجویان افزوده می‌شود درصد بیشتری از دانشجویان نماز می‌خوانند. به طوری که بیشترین دانشجویان نمازخوان در سال تحصیلی چهارم و بیشتر می‌باشند.

۱۲-۳- محل سکونت

آن دسته از پاسخگویانی که محل سکونت آنها سایر شهرها و روستاها می‌باشد، نسبت به دانشجویانی که محل سکونت آنها شهر مشهد می‌باشد درصد بیشتری نماز می‌خوانند و همچنین نمازهای خود را با جماعت برگزار می‌کنند. لازم به ذکر است که دانشجویان مشهدی نسبت به دانشجویان سایر شهرها و روستاها بیشتر نمازهای خود را اول وقت و مرتب می‌خوانند.

۱۲-۴- وضعیت تأهل

بر اساس یافته‌های تحقیق دانشجویان متأهل نسبت به دانشجویان مجرد درصد بیشتری نماز می‌خوانند. و همچنین متأهلین نسبت به مجردین، بیشتر نمازهای خود را مرتب و اول وقت می‌خوانند و بیشتر در نماز جماعت شرکت می‌کنند.

۱۲-۵- جنسیت

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که درصد بیشتری از پاسخگویان زن نسبت به پاسخگویان مرد نماز می‌خوانند. اما دانشجویان مرد نسبت به دانشجویان زن نمازهای خود را مرتب‌تر و اول وقت می‌خوانند و همچنین آنها بیشتر نمازهای خود را با جماعت می‌خوانند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که میانگین شخصیت در بین پاسخگویان نمازخوان $3/8$ می‌باشد که این میانگین در بین دانشجویانی که نماز نمی‌خوانند $3/6$ است. بر این اساس می‌توان به این نتیجه دست یافت که نمازخواندن بر شخصیت دانشجویان اثر مطلوب دارد. در این راستا دانشجویانی که نماز می‌خوانند در برخی از ابعاد شخصیت ویژگی‌های

بارزتری از دانشجویانی که نماز نمی‌خوانند دارند از جمله در (رفتارهای پسندیده، بینش، روابط- اجتماعی، رفتارهای باثبات، شخصیت بهنجار، پشتکار و جدیت و وظیفه‌شناسی).

۱۳- نتایج تحلیلی پژوهش

نماز یک پیش‌بینی‌کننده خوب برای تبیین شخصیت جوانان می‌باشد. در این راستا متغیر نماز خواندن سهم بالایی در تبیین واریانس کل شخصیت دارد و همچنین بسیاری از معرف‌های شخصیت از جمله (روابط اجتماعی، رفتارهای پسندیده، بینش، بهنجاری شخصیت، وظیفه‌شناسی، پشتکار و جدیت و تصمیم‌گیری) را تبیین می‌کند.

۱۴- نتایج تحلیلی پژوهش

جدول ۶- خلاصه نتایج آزمون فرضیات پژوهش

ضریب همبستگی پیرسون		فرضیه
شدت همبستگی	سطح معناداری	
۰/۲۲۴	۰/۰۰۰	بین نماز خواندن دانشجویان و شخصیت آنها رابطه مثبت وجود دارد.
۰/۰۷۷	۰/۱۲۱	بین نماز خواندن دانشجویان و برون‌گرایی آنها رابطه مثبت وجود ندارد.
۰/۰۴۶	۰/۳۵۲	بین نماز خواندن دانشجویان و اعتماد به نفس آنها رابطه مثبت وجود ندارد.
۰/۰۸۰	۰/۱۰۶	بین نماز خواندن دانشجویان و روابط اجتماعی آنها رابطه مثبت وجود دارد.
۰/۲۳۰	۰/۰۰۰	بین نماز خواندن دانشجویان و رفتارهای پسندیده آنها رابطه مثبت وجود دارد.
۰/۰۶۹	۰/۱۶۴	بین نماز خواندن دانشجویان و رفتارهای باثبات آنها رابطه مثبت وجود ندارد.
۰/۴۵۱	۰/۰۰۰	بین نماز خواندن دانشجویان و شخصیت بهنجار آنها رابطه مثبت وجود دارد.
۰/۱۰۷	۰/۰۳۰	بین نماز خواندن دانشجویان و بینش آنها رابطه مثبت وجود دارد.
۰/۱۵۶	۰/۰۰۲	بین نماز خواندن دانشجویان و وظیفه‌شناسی آنها رابطه مثبت وجود دارد.
۰/۱۲۶	۰/۰۱۱	بین نماز خواندن دانشجویان و تصمیم‌گیری آنها رابطه مثبت وجود دارد.
۰/۱۱۹	۰/۰۱۶	بین نماز خواندن دانشجویان و پشتکار و جدیت آنها رابطه مثبت وجود دارد.

نتایج یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که نماز خواندن یک پیش‌بینی‌کننده خوب برای تبیین

شخصیت جوانان می‌باشد. هرچه گرایش جوانان دانشجوی به نماز بیشتر یا اینکه این فریضه را مرتب‌تر و به موقع به جا می‌آورند، از ویژگی‌های شخصیتی بارزتری برخوردار می‌باشند به طوری که یافته‌های تحقیق گویای این حقیقت است که متغیر نمازخواندن سهم بالایی در تبیین واریانس کل شخصیت جوانان دارد. همچنین بسیاری از معرف‌های شخصیت از جمله (روابط اجتماعی، رفتارهای پسندیده، بینش، بهنجاری شخصیت، وظیفه‌شناسی، پشتکار و جدیت و تصمیم‌گیری) را تبیین می‌کند. بر اساس یافته‌های تحقیق نتایج آزمون کلیه فرضیات تحقیق همراه با شدت همبستگی به شرح زیر می‌باشد:

- بین نماز و شخصیت رابطه وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۲۲۴) شدت آن نسبتاً ضعیف است.
- بین نماز و برون‌گرایی شخصیت رابطه وجود ندارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۰۷۷) شدت آن بسیار ضعیف است.
- بین نماز و اعتماد به نفس رابطه وجود ندارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۰۴۶) شدت آن بسیار ضعیف است.
- بین نماز و روابط اجتماعی رابطه وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۰۸۰) شدت آن ضعیف است.
- بین نماز و رفتارهای پسندیده رابطه وجود دارد. که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۲۳۰) شدت آن نسبتاً ضعیف است.
- بین نماز و رفتارهای باثبات رابطه وجود ندارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۰۶۹) شدت آن بسیار ضعیف است.
- بین نماز و شخصیت بهنجار رابطه وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۴۵۱) شدت آن نسبتاً قوی است.
- بین نماز و بینش جوانان رابطه وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۱۰۷) شدت آن نسبتاً ضعیف است.
- بین نماز و وظیفه‌شناسی رابطه وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۱۵۶) شدت آن نسبتاً ضعیف است.
- بین نماز و تصمیم‌گیری رابطه وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۱۲۶)، شدت آن نسبتاً ضعیف است.
- بین نماز و پشتکار و جدیت رابطه وجود دارد که با توجه به ضریب همبستگی مربوطه (۰/۱۱۹) شدت آن نسبتاً ضعیف است.

بر این اساس بیشترین شدت همبستگی مربوط به متغیر بهنجاربودن شخصیت و رفتارهای پسندیده می باشد. یعنی هرچه جوانان گرایش بیشتری به نماز و نحوه ادای آن داشته‌اند، از شخصیت بهنجارتری نسبت به سایر جوانان و همچنین رفتارهای پسندیده متناسب‌تری برخوردار بوده‌اند.

جدول ۷- آماره های رگرسیون چندگانه

میزان اثر(ضریب)	سطح معناداری	آماره T	شدت همبستگی	
۰/۰۰۸	۰/۱۲	۵۰/۴۴۲	۰/۰۷۷	برون گرایی
۰/۰۰۲	۰/۳۵۲	۳۴/۴۳	۰/۰۴۶	اعتماد به نفس
۰/۰۰۶	۰/۱۰۶	۴۸/۲۸	۰/۰۸۰	روابط اجتماعی
۰/۰۵۳	۰/۰۰۰	۴۳/۲۳	۰/۲۳۰	رفتارهای پسندیده
۰/۰۱۲	۰/۰۳۰	۴۶/۳۷	۰/۱۰۷	بینش
۰/۰۴۸	۰/۰۱۹	۳۲/۹۱	۰/۰۶۹	رفتارهای باثبات
۰/۲۰۴	۰/۰۰۰	۲۷/۴۲	۰/۴۵۱	بهنجاربودن
۰/۰۶۰	۰/۰۰۳	۵۲/۸۰	۰/۱۵۶	وظیفه شناسی
۰/۰۱۶	۰/۰۱۱	۴۵/۲۳	۰/۱۲۶	تصمیم گیری
۰/۰۶۵	۰/۰۰۱	۳۵/۵۷	۰/۱۱۹	پشتکار و جدیت

در این تحقیق برای اینکه میزان تأثیر نمازخواندن بر روی ابعاد یا متغیرهای شخصیت را بسنجیم از رگرسیون چندگانه استفاده کردیم. ضرایب مدل رگرسیون چندگانه اثر متغیر مستقل (نمازخواندن) را بر هر کدام از متغیرهای وابسته (شخصیت دانشجویان) نشان می‌دهند. باید توجه داشت که میزان اثر به این معنی است که هر نوع تغییر در متغیر مستقل تا چه حدی بر هر کدام از ابعاد متغیر وابسته (شخصیت دانشجویان) اثر می‌گذارد. در مدل فوق میزان تأثیر اعتماد به نفس، روابط اجتماعی و برون-گرایی از متغیر مستقل معنی‌دار نمی‌باشد یا به عبارتی می‌توان گفت تأثیر این متغیرها از نمازخواندن در سایر متغیرها مستتر است. به نظر می‌رسد تفاوت در ماهیت این متغیرها که کمتر نسبت به سایر متغیرها به مسایل دینی و مذهبی وابسته‌اند این نتایج را در بر داشته است. با توجه نتایج رگرسیون چندگانه، بیشترین میزان تأثیر نماز بر ابعاد شخصیت مربوط به متغیر بهنجاربودن شخصیت می‌باشد که میزان اثر مربوط ۰/۲۰۴ است. بعد از آن متغیرهای پشتکار و جدیت، وظیفه‌شناسی و رفتارهای پسندیده بیشترین تأثیرپذیری را داشته‌اند.

۱۵- پیشنهادهای موضوعی

- در این تحقیق در مؤلفه‌های شخصیت رابطه بین نماز و (اعتمادبه‌نفس، رفتارهای باثبات و برون-گرایی شخصیت) در کنار سایر مؤلفه‌ها معنی‌دار نمی‌باشد یا به عبارتی می‌توان گفت تأثیر آنها در سایر متغیرها مستتر است. به نظر می‌رسد تفاوت در ماهیت ابعاد این مؤلفه‌ها باعث این امر شده است. چون

اگر در سایر مؤلفه‌ها دقت شود با بعد اخلاقی و مذهبی تا حدود زیادی ارتباط دارند و این مؤلفه‌ها نسبت به آنها موارد اخلاقی و مذهبی در آنها کمتر مشاهده می‌شود.

تحقیق بیشتر در رابطه بین نماز و اعتماد به نفس و نماز و رفتارهای باثبات از حوزه‌های پیشنهادی محقق به پژوهشگران بعدی است که در حوزه تأثیر نماز با شخصیت، پژوهش خواهند نمود.

- در حوزه شخصیت مناسب است که به رویکردهای ارزیابی تجربی نیز توجه شود. به این صورت که یک دسته نسبتاً کوچک از افراد ترجیحاً دانشجو را انتخاب نماییم سپس میزان شخصیت آنها را با مصاحبه‌های عمیق بالینی بسنجیم و بعد با روش‌های پیمایشی مقایسه نماییم.

- با این دیدگاه که «نماز کاملترین پاسخ برای عالی‌ترین نیازهاست» به سراغ نظریات روانشناسان انسان‌گرا برویم، متوجه خواهیم شد، که چگونه مفاهیم متعالی نماز قابل مقایسه با هر یک از موضوعات مطرح در این گرایش غنی از روان‌شناسی است. به‌عنوان مثال اگر به آن قسمت از نظریات «گلدشتاین» که بهبود روش‌های مقابله با مشکلات را شرط لازم برای نزدیک شدن به مفهوم خود شکوفائی می‌دانست توجه کنیم و به یاد آوریم که نماز چگونه به انسان احساس امنیت روان می‌دهد و توانایی مقابله در برابر استرس‌ها را فزونی می‌بخشد و یا اگر نظریه «کارل راجرز» پیرامون *self-direction* (توانایی فرمان‌دادن بخود) را با توانایی که شخص نمازگزار، به مدد نماز در کنترل نفسانیات خود، پیدا می‌کند. مقایسه نماییم تصدیق خواهیم کرد که همه تعالیم اساسی نظریه روانشناسی انسان‌گرا، را می‌توان در آموزش‌های نماز پیدا کرد. ما هم در این تحقیق بر اساس نظریه‌های شخصیت، نقش و تأثیر نماز را در ویژگی‌های شخصیتی دانشجویان مورد سنجش قرار دادیم و به این نتیجه دست یافتیم که نماز می‌تواند تأثیر مستقیم بر ویژگی‌های شخصیتی جوانان دانشجو داشته باشد و به‌ویژه این موضوع محرز گردید که دانشجویانی که نماز مرتب و سروقت می‌خوانند از ویژگی‌های شخصیتی بارزتری برخوردارند. در این راستا می‌طلبد که مسؤولین فرهنگی دانشگاه که با قشر جوان جامعه در ارتباط هستند و این قشر در آینده و سرنوشت جامعه بسیار مؤثر می‌باشند همت بیشتری داشته باشند و در جهت توجه بیشتر دانشجویان به این امر مهم تلاش نمایند. از آنجائی که این فریضه سه بار در روز انجام می‌شود درباره برگزاری یا عدم‌برگزاری، اهمیت یا بی‌اهمیت بودن نسبت به انجام این فریضه، زمان برگزاری (اول وقت یا نامنظم)، هدف انسان از برگزاری نماز و استفاده از خدمات و امکانات جهت برگزاری این تکلیف، تأثیر آن بر میزان رشد انجام این فریضه، تبلیغات و اثرگذاری از طریق رسانه‌ها و جراید، بررسی‌ها و برنامه‌هایی انجام دهند.

فهرست منابع

۱. آقایانی چاوشی، اکبر و همکاران، ۱۳۸۷، بررسی رابطه نماز با جهت‌گیری مذهبی و سلامت روان،

- مجله علوم رفتاری، دوره ۲، شماره ۲.
۲. احمدی، غلام‌رضا و امیری، سیدمحمدرضا، ۱۳۸۱، بررسی پاره‌ای از ویژگی‌های شخصیتی، خانوادگی و آموزشی دانش‌آموزان نمازگزار پسر دوره راهنمایی منطقه جی شهر اصفهان، فصلنامه علمی-پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء، سال دوازدهم، شماره ۴۲.
۳. ادیب حاج باقری، محسن، ۱۳۷۹، آثار مطلوب نماز در بهداشت روان، مجله طب و تزکیه، دانشگاه علوم پزشکی کاشان، شماره ۳۹.
۴. افروز، غلامعلی، ۱۳۸۸، نماز مطلوب والاترین سکوی تحول شخصیت، دبیرخانه دائمی اجلاس نماز.
۵. بشارت، محمدعلی و همکاران، ۱۳۸۵، بررسی رابطه سبک‌های دلبستگی و ابعاد شخصیت، مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، سال ۳۶، شماره ۱ و ۲.
۶. بیرشک، بهروز و همکاران، ۱۳۸۰، بررسی نقش مذهب در تجربه و رتبه‌بندی استرس‌های زندگی، افسردگی و اضطراب، اولین همایش بین‌المللی نقش دین در بهداشت روان، سال پنجم، شماره ۱۹.
۷. تبریزی، غلامرضا، ۱۳۷۷، بررسی میزان تأثیر نماز جماعت در رشد اجتماعی نوجوانان شهرستان مشهد، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان خراسان.
۸. جمالی، فریبا، ۱۳۸۱، بررسی رابطه نگرش مذهبی، احساس معنابخش بودن زندگی و سلامت روان در دانشجویان دانشگاه‌های تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء.
۹. خلیلی، مصطفی، ۱۳۸۰، نقش نماز در شخصیت جوانان، دانشگاه شاهد تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
۱۰. رحیمی، عزیزالله، ۱۳۷۷، پرورش حسّ مسؤولیت‌پذیری و مشارکت‌جویی در نوجوانان و جوانان، نشر صالح، چاپ اول.
۱۱. ساروخانی، باقر، ۱۳۸۵، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، جلد اول، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
۱۲. صفرزاده، حسین، ۱۳۸۹، بررسی تأثیر علی میان پنج عامل اصلی شخصیت و بهبود عملکرد کاری، پژوهش‌نامه مدیریت تحول، سال دوم، شماره ۳.
۱۳. طهماسبی‌پور، نجف و دیگران، ۱۳۷۵، بررسی ارتباط نگرش مذهبی با میزان اضطراب، افسردگی و

- سلامت روان گروهی از بیماران بیمارستان‌های شهدای هفتم تیر و مجتمع رسول اکرم(ص).
۱۴. کرلینجر، فرد و پدهاوز، آلن، ۱۳۶۶، رگرسیون چندمتغیره در پژوهش رفتاری، ترجمه حسن‌سرایبی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
۱۵. گروسی فرشی، میرتقی، ۱۳۸۰، رویکردی نوین در ارزیابی شخصیت، تبریز انتشارات جامه پژوه.
۱۶. محتشمی‌پور، عفت و همکاران، ۱۳۸۲، بررسی رابطه نماز با میزان افسردگی در دانشجویان دانشکده پیراپزشکی و بهداشت دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مجله افق دانش، شماره ۱۴.
17. Steward, R. J. Joe, H. (1998). Does spirituality influence academic achievement and psychological adjustment of African-American urban adolescence? EDRS-MF/ plus postage.
18. Watson, D. L. & Tharp, R. G (1994), Self- directed behavior: Self- modification for personal adjustment. Pacific Grove, California: Books Pub 1, Comp.
19. Young, J. S. et al(2000), The moderating relationship of spirituality on negative life events and psychological adjustment. Journal of Counseling and Value.
20. McNulty, K. et al(2004), Perceived uncertainly, spiritual well-being and psychological adaptation in individual with multiple sclerosis. Journal of Family Psychology.
21. Johnson, M. A(2004), Faith, prayer and religious observances. Journal of Clinical Cornerstone.
22. Navara, G.S. James, S(2005), Acculturative stress of missionaries: Does religious orientation affect religious coping and adjustment? International Journal of Intercultural Relations.
23. Bergin, A.E., Masters, K.S. & Richards, P. S(1988), Religiousness and mental health reconsidered: A Study of an intrinsically religious sample. Journal of Counseling Psychology.
24. Costa, Paul T. and Mc Care, Robert & PAR Staff (2000), Neo five-factor

inventory-interpretive report, client information sample, By PAR Psychological assessment resources, Inc., www.parinc.com.